

ЗА МИСТИЧНОТО НАЗВАНИЕ НА ПЛАНИНАТА РОДОПИ

*Проф. дин Камен Гаренов
(отец Гарена)*

Още от античността над Родопите витаят легенди и митове, които се преплитат с трагични реални събития и определят на планината специална роля в историята. Това произлиза не само от положението, което Родопите заемат на Балканския полуостров, но и от нейния по-специфичен характер като планинска система с твърде сложна геоморфоложка структура и от религиозно-етническия състав на населението.

Въпреки че при различни обстоятелства и в метежни времена планината е наричана и с други имена, най-устойчиво остава названието Родопи, което се запазва и досега. От дълбоките и безписмени времена, естествено, няма сведения някой да е наричал по някакъв начин планината. По-късно, когато старите елини „се запознали с тази планинска верига много рано откъм морето, отагдето заснежениите нейни гребени над стръмните склонове изглеждат особено великолепно”,¹ те започват да я споменават в старогръцката литература така, както я виждат. Първоначално в „Илиада” на Омир Родопите са наречени „снежните високи била в планините на конелюбци тракийци”.² След това в изтънчената елинска култура за името се ражда и една легенда. Тя е предадена от Херодот и той за първи път

¹ Константин Иречек. Пътувания по България. С. 1974., с. 446.

² Вж. Омир (Хомер). Илиада – Четиринадесета песен (Измамване на Зевс). – стих 227-228.

споменава, че „... били Хемус³ и Родона мъж и жена, цар и царица на древна Тракия. От техния брак се родил речният бог Хебър, вълътен в река Марица. Завидели на това Олимпийските богове Зефс и Хера и наредили Хемус и Родона да бъдат превърнати в планини вечно разделени помежду си от тракийската равнина. От сълзите на Родона планина потекли реки, които се вляли в Хеброс...”⁴

По-късно, когато по тези земи идват и римляните, тази легенда от старогръцката митология се премества и в латинската литература. Навярно същата легенда е имал предвид и Овидий, когато говори за „Родона и Хемус, сега ледени планини, но някога смъртни, които претендираха за имената на боговете най-велики”. Варианти на тази леген-

³ Хемус – древно тракийско /а от там и римско/ име на Стара планина, наричана е от древногръцките историци Аемон, а от славяните Маторие гори. Дълга е 555 км и разделя България на две големи части – Северна и Южна.

⁴ Името на планината Родони е с тракийски произход, подобно на името на планината Рила. За Родоните сведения се откриват за пръв път в съчиненията на Херодот (V век пр. Хр.). В античната традиция е запазена само една етимологична легенда, която изяснява (според представите на епохата) името и появата на планината. Известна е благодарение на някой си Трасил от Мендес (I в. сл. Хр.) и по-известния Псевдо-Плутарх (III - IV в. сл. Хр.). Според въпросната легенда Родона и Хемус (Стара планина) били брат и сестра, които започнали взаимно да се желаят. Хемус наричал сестра си Хера, а пък тя назовавала любимия си Зефс. Понеже боговете се почувствали оскърбени и понесли тежко това, превърнали богохулните брат и сестра в едноименните планини. Горецитируваният текст е перафразиран от поемата на Овидий „Арахна“ в „Метаморфози”: „Родона тракийската с Хемус, днес планини мразовити, а смъртни тела в старината, гръзнали да се зоват като първите от боговете“. (Вж. Публий Овидий Незон. Метаморфози. Шеста книга. Арахна, стих 88, 89, 90. С., 1974, – в превод от латински на Георги Батаклиев.) Подобен текст е използван и в една от експозициите на Смолянския музей, а също така и от проф. Сергей Герджиков. (Вж. Герджиков, С. Богатствата на Беден. С., 2005, 472 с. – в случая стр. 15)

да оживяват и в българския фолклор. А фолклорът в онези времена е бил основен източник на мъдрост и красота. Несъмнено древните гърци са се прекланяли пред красотата на Родопите и са разказвали тази хубава приказка на децата си - да знаят не само за нейното съществуване, но и за нейното начало. Понякога обаче легендите се превръщат в истина. И още преди да дойдат по тези земи римляните и преди да препишат, а даже и да преиначат легендите⁵, те достигат като истински разказ и в Египет.

По онова време силни над света са египтяните. При управлението на фараона Микерин те научават не само за планината, но и за една красива жена. И... отново започват да се преплитат истината и мита: По някое време между тракийците се ражда пързаво момиче, което тича по ливадите и прескача със стройните си нозе планинските бари.⁶ Има за глас гласа на потоците, за снага – правите и високи ели, в тялото ѝ се е вляла гъвкавостта и лекотата на горските треви, а очите ѝ гледат с цвета на небето. Тя се прочува със своята хубост и фараонът повелява да му я доведат, за да види с очите си нейната слава. Но, когато от зелените гори тя стъпила край голямата река Нил, тамошните хора се загледали в лицето ѝ и от захлас по нейната красота се спъвали и падали на колене. „Родопис!“ – така възкликнали те. Защото на техния египетски език това значело и „нитаукрим“ – червено, розово лице, и в разпилелите нейни руси коси те разгадали, че тя е част от тяхното бъдеще. И вместо само наложница розоликата тракийска гъщеря станала жена и наследница на фараона Микерин. След убийството на съпруга ѝ тя царувала над Египет и

⁵ Да припомним, че кой зне защо Овидий нарича Родопите „смъртни ледени планини“, искайки навярно да направи смъртни и древните богове и да останат само римските.

⁶ Тракийска дума „бара“, която означава поток.

тогава за първи път в нейна чест хората по цялата земя започнали да наричат родната ѝ планина Родона.⁷

Други казват, че името на планината е от езическата богиня Родона. Тя била също така красива и ухажвана и харесвана от боговете, които се надявали да пленят хубавицата и да я направят своя жена. Бог Хемус бил много ревнив и хвърлял много големи камъни, за да скрие момичето от другите богове и така да остане вечната ѝ красота единствено за него. Впоследствие за по-сигурно я вкаменил и тя се превърнала в планина Родона.⁸

При всички положения обаче изглежда, че едно от тези схващания е възприето. Дори римският император Антонин Пий (138-161 г.) изсякъл монети с изображението на Родона планина като красива жена, полезна върху скала и държаща в ръцете си символа на Родоните - Орфеевото цвете. Тази монета, намерена в Пловдив,⁹ изобразява мла-

да жена, стъпила на стръмна скала и държаща в ръка клонче с три цветчета, над която стои надписът „Родони”. Това не изяснява, а само усложнява предположенията за миналото на планината и го прави по-загадъчно. Тази монета е най-малко белег на култа към божествената Родони. Предполага се, че цветето,

⁷ Съществуват хипотези, според които родонската планина е кръстена на известната тракийка Родоней – тя притежавала такива сексуални умения, с които успяла да впечатли даже египетския фараон Микерин. Този фараон е издигнал заедно с Хеопс и Хефрен една от трите най-големи египетски пирамиди в Гиза.

⁸ Общо взето, името на Родоните е засвидетелствано от изворите преди 3000 години.

⁹ Всъщност намерените монети са четири.

което държи, е свързано с Бакхусовите мистерии, които са се разгръщали пишно из Родопите.¹⁰

Нека да отбележим обаче, че наред с божествените небесни предположения и има и една друга по-земна хипотеза. „Родопа“ се тълкува и като първоначално име на река със значение „ръждиво-червеникава вода“, където „rod“ е от същия индоевропейски корен като българското „руда“, „ръжда“, „риж“, латинското *rufus* (риж) и немското *rot* (червен). През цялата античност обаче името не е известно като хидроним. Но така или иначе съществуват известни съмнения относно това дали Родопа е олицетворявала тракийска красавица с бледорозова кожа или непокорна река с ръждиво-червеникав оттенък на водите.

Въпреки че Родопите запазват името си, постепенно делата на езическите богове се забравят и даже забраняват. Така „земната хипотеза“ все повече се утвърждава и се появяват регионални названия като Ахридос (Ахрида), Слабееви гори, Доспатски планини, Запланина, Подродопие, Турска Тракия и Гръцка Тракия. Трябва обаче да отбележим, че тези наименования са били временни и характеризират историческите събития, станали в планината.

Както споменава Иречек, „от по-старо византийско време първите известия за Родопите срещаме в списъците на епископствата от времето на имп. Лъв Философ (886-907). Тогава в тези планини се срещали границите на три митрополи...“.¹¹ С основаването на Бачковския манастир (1083 или 1084 г.) Родопската област била отдадена във владение на основателя на манастира Григорий Бакуриани.

¹⁰ По-подробно Вж. Атанас Шаранков, Шаранков, Николай. Изображенията на Орфей от българските земи в светлината на литературната традиция – В: Известия по история, том I. *In honorem professoris Margaritae Tacheva*. Благоевград, 2003 г.

¹¹ Константин Иречек. Пътувания по България. С. 1974., с. 448-449.

И в манастирския правилник (типика), наред със забраните: – да не се допускат в него гърци и пр., за пръв път във византийската летопис се говори за областта Ахридос, намираща се в Източните Родопи. Така с утвърждаването на Бачковския манастир като грузински, планината пък се припознава като българска. Защото името произлиза от старобългарското „хридъ, скала“. И „името Ахридос, често споменавано в XI-XIII век, според Акрополит също тъй било първоначално название на планини, като означавало целите Родопи или известна тяхна част.“¹² Но в повечето случаи с названието Ахридос през Средновековието са означавани източните части на Родопите.

По-късно, когато планината била вече в ръцете на българския владетел Калоян, родопските земи от 1206 г. се управляват от Алекси Слав, сестрин син на Калоян. Той имал големи пълномощия и се задържал като независим владетел на Средните и Западните Родопи чак до 1230 г. Когато през 1229 година византиецът Теодор Комнин тръгва с войската си от Солун за Одрин, той старателно заобиколил тези земи. Защото неговите хора го предупредили: „Планината Родопи, която се нарича и Ахридос, и крепостите в нея, са под властта на Слав. И тоя Слав никога никому не бил нито подчинен, нито се свързвал истински във вярност и съгласие“.¹³ Т.е. предупреждението е било да се заобикалят горите на деспота (господаря) Слав. По неговото име и по прежеждията на Теодор Комнин Родопите стават известни и като Славееви гори. И общо взето през Средновековието, до 1453 г., планината е била известна като Славееви гори или Славееви планини.

Впоследствие турците (или по-точно тюркските племена), които идват тук първоначално като съюзници на

¹² Константин Иречек. Пътувания по България. С. 1974., с. 452-453.

¹³ Константин Иречек. Пътувания по България. С. 1974., с. 110.

гърците, на свой ред биват предупредени от своите византийски приятели, че Родопите са на деспота Слав, т.е. на воинствените българи. И когато новите завоеватели сами се уверяват, че местното население не е лесна плячка, те отдават своето уважение към героичната им съпротива, като наричат планината им с почетното звание на техния някогашен болярин - Деспотски планини.¹⁴ Османската империя дори оставя едно от селищата в Западните Родопи с името на деспот Слав – със сегашното слято и съкратено произношение - град Доспат.

Турците, разбира се, въпреки че идват от полупустинни земи, не са дошли само да се възхищават на зелената планина. Асимиляторската им политика се стоварила с огромна разрушителна сила върху местното население. Докогато са имали сили, хората твърдо отстоявали религиозно-етническата си принадлежност, като продължавали да се крият и отбраняват зад своята планина. Така някъде около 1491 г. този планински щит е наречен с още едно регионално название – Запланина. На други места в текста ще опишем хронологията на тези събития, но „на първо четене“, както и да се погледне – „за планината“, „в планината“ или „зад планината“ – това си е едно отдалечаване „вдън гори тилилейски“, където местното население се крие и търси своето спасение. През 1669 г. светогорските монаси уточняват причините за тези събития и към Запланина се добавя и друго местно родопско име. В тъй наречения „Исторически бележник“, като пишат за насилственото помохамеданчване, те наричат част от планината Кръстогорието – като имат предвид района около Смолянския район.

След Балканската война - 1912 година, когато за кратко

¹⁴ Бележка на отец Гарена: Навярно първоначалното название Деспотски планини за по-лесно изговаряне се променя на Доспатски планини.

време целите Родопи са в границите на България, се появява още един термин – Подродопие. След Първата световна война България е принудена отново да отстъпи част от етническото си землище. По време на Втората световна война се прави опит за реванш и планината отново се обединява. За по-лесно административно боравене през 1941 година в списание „Родопи“ се напомня, че „Подродопието представлява новоосвободените земи от Беломорската област със седище гр. Ксанти, или Западна Тракия. Сключено е между реките Марица и Места и от доскорошната ни южна граница надолу към бреговете на Бяло море.”¹⁵

На България обаче е съдено само отдалече да гледа маляра на Бяло море, защото границата се измества по високите върхове на Родопите. И отново българското землище е дадено на Гърция. Но още при първата загуба, след Балканските войни, българите напомнят, че те са си върнали тази земя от турците и географите я наричат още през 1932 година Турска Тракия.¹⁶ Под тази територия се разбира не само Беломорието, но и планината от „южна граница надолу към бреговете на Бяло море”.

Последното регионално наименование на разделените Родопи е от страна на Гърция, която по същия признак казва, че „Гръцка Тракия се намира в североизточния край на гръцкото пространство. Обградена е от реките Места и Марица и се простира на юг от върховете на Родопската планинска верига и достига до бреговете, където се разплискват вълните на Егейско море.”¹⁷

¹⁵ Вж. Сп. Родопи, бр. 8. год XX. 1 октомври 1941 г., с. 1 – Подродопието – села, общини, околии.

¹⁶ Ив. Батаклиев – редовен доцент. Град Мъстанли. Сп. Родопи, бр. 7. год XI. 1 юли, 1932 г., с. 5.

¹⁷ Окръжна секция Еврос. Област Еврос, община Ивайловград. Еврос 2001 г., с. 4.

Регионалните имена на планината, както посочихме, са плод на историческите времена и са използвани като местни обозначения според обстоятелствата. Независимо от това същинското име на планината си остава от гревността досега Родона или Родоните. Във връзка с тези две имена обаче и от гръцка, и от българска страна има известни колебания, а в миналото даже и спорове.

Несъмнено името на планината Родони е с тракийски произход, което идва до нас от гревногръцката и латинската литература. Трябва да се отбележи, че при „античните автори като наименование на планината се споменава Родоне”¹⁸ вместо Родони, защото в античните текстове оронимът фигурира винаги в единствено число. Освен това името е от женски род и според фонетиката на гръците и българите се произнася по различен начин. В тази връзка са се водили много спорове за това, дали да казваме Родони или Родона. Според античните автори Родона е тракийско женско име. „Старите гръци” обаче са „преобърнали” името в „съгласие със звуковите закони на езика си”. Така то се предава на края с „η” (и́та) – „Родόλη”, което по класическото произношение се чете „е” – Родóле (Родоне), а по средновековното произношение „и” (η). Впоследствие отново „българските славяни са я побългарили от 7-14 в. в Родона, подобно на имената Стефана, Елена, Ирина от гръцките Стефани, Елени, Ирини и пр.”¹⁹

И така, имайки предвид, че това е женско име, гръците са го произнасяли като „Родоне” или „Родони”. Българите, по същото съображение, би трябвало да го произнасят като за женски род, ед. ч. с „а” – „Родона”. Но още старите „бъл-

¹⁸ Кираджиев, С. Енциклопедичен географски речник на България. С., 1999, с. 339.

¹⁹ Ст. п. Константинов. Още по спора за Родона или Родони. Сп. Родона, бр. 2. год XI, 1 февруари, 1932 г., с. 1-3. (в случая с. 2.)

гари-славяни... разбрали, че единствената форма не отговаря на характера на Родопската планина – обширна, много сплетени вериги, и почнали да употребяват събирателната форма – Родопиѐ, както я намира в един миней от 15 в.”²⁰ И имайки предвид, че Родопите са по-скоро система от планини, множественото число тук е напълно оправдано.

Спорът обаче продължава. В годините след Балканските войни и преди Втората световна война, когато статутът „на кого е планината” още не е изяснен, защитниците на българската теза изтъкват „че в езиковото съзнание на родопчанина, когато става дума за „Родопа”, изпъква представата за една планина, а не за множество планини, нито за вериги от планини. Така ще е било и в старо време, когато нашите прадеди преименували гръцката форма Родопи в единствено число - Родопа”²¹

На страниците на едноименното списание се навяват, че „тази форма ще се приеме пак чрез учебниците, т.е. чрез Министерството на Народното Просвещение, но не бива да се чувства като наложена.”²² И тя не се налага. Чешкият учен Константин Иречек по време на „пътуванията си из България” отбелязва: „Българите пишат по новогръцки говор Родопи, повечето в мн. ч. Родопите, при все че би трябвало да се пише Родопа – в ед. ч. ”²³

И в заключение към защитниците на едната или другата теза, без да вземаме страна по въпроса, можем да кажем, че българският език е разтегливо понятие и е намерено едно средно езиково решение - с българската и гръцката

²⁰ Ст. п. Константинов. Още по спора за Родопа или Родопи. Сп. Родопа, бр. 2. год XI. 1 февруари, 1932 г., с. 1-3. (В случая с. 2.)

²¹ Ст. п. Константинов. Още по спора за Родопа или Родопи. Сп. Родопа, бр. 2. год XI. 1 февруари, 1932 г., с. 1-3. (В случая с. 2.)

²² Ст. п. Константинов. Още по спора за Родопа или Родопи. Сп. Родопа, бр. 2. год XI. 1 февруари, 1932 г., с. 3.

²³ Константин Иречек. Пътувания по България. С.1974., с. 452-453.

буква „и-ѳ“. В богослужебната практика на Българската църква окончанието „и“ се отнася за женски род. Примерно „раби Твоея – Твоята рабиня“ Господи – т.е за женски род. И ето как в ж.р. ед.ч. планината Родопа, произнесено и с „и“ – Родопи, би си останало същото женско име, но и в сегашния говорим език би прозвучало и като мн. ч. Кое то ще рече, че името Родопа или Родопи в крайна сметка обозначават едно и също нещо. Спорът за името може да ни отведе към опасни езикови лабиринти, но същинската опасност от объркване е в самата планина.

Каквито и да са легендите, откъдето и да иде името на планината - в множествено или единствено число /Родопи или Родопа/, свещената планина на траките съществува в реални физически измерения. Планинските хребети се простират, както се казва, „надлъж и нашир“ върху Балканския полуостров на двеста и петдесет километра дължина и над сто километра ширина между Горна и Долна Тракия.²⁴ Нека да припомним пак, че още Клавдий Птоломей, живял през втората половина на II в., правилно е определил границите на Родопите – между Хеброс (Марица) - на север, Нестос (р. Места) - на запад, и Егейско море на юг.²⁵

Родопите от векове са познати като Свещената планина. Сред величествената си природа тя крие много тайни, мистерии и загадки, будещи почит и възхищение от древността до днес. Едва ли има друга по-омайна и по-могъща планина на Балканския полуостров. Но, за съжаление, поради лесния си достъп, една част от нея - Източните Родопи, са беязани с най-кръвавите рани от българската история. И

²⁴ Съвременна българска енциклопедия. В. Търново, 2003, с. 1003. В енциклопедията е посочено 240 км дължина, но други географи сочат 250 км

²⁵ Вж. и при проф. Стамен Михайлов. Родопски крепости. В: Ахригъ. Кърджали 1978 г., с. 71-74.

тези рани, поради етническото, религиозното и държавно-политическото разделение на планината, още кървят.

Забележка на отец Гарена: Тук не искам да зачеквам тази болна тема. В заключение ще отбележа само това, че съм изследвал Родопите на терен в продължение на 10 години. И в сега разделената планина, от двете страни на границата – между България и Гърция, документирано съм засвидетелствал, че етническият и религиозният състав на населението – по народностни названия и особености на техните вярвания, е обособен в 29 групи. Но, както вече отбелязах, това е тема на други разсъждения.